

Совтис Н. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ ХІХ СТ.

У статті розглянуто питання запозичення української лексики до складу польської літературної мови ХІХ ст. Досліджено шляхи проникнення, а також особливості функціонування українізмів. Встановлена роль польських письменників з етнічних українських земель у формуванні словникового складу польської літературної мови.

Ключові слова: українізм, романтизм, лексичне запозичення.

В статье рассматривается вопрос заимствования украинской лексики в состав польского литературного языка ХІХ в. Исследованы пути проникновения, а также особенности функционирования украинизмов. Установлена роль польских писателей с этнических украинских территорий в формировании словарного состава польского литературного языка.

Ключевые слова: украинизм, романтизм, лексическое заимствование.

The article under the consideration deals with Ukrainian lexical borrowings as an unseparable part of Polish literary language in the 19th century. The penetration and peculiarities of ukrainisms are researched in this investigation. The role of the Polish writers from the ethnical Ukrainian territories in shaping the lexical body of the Polish language is being estimated.

Key words: ukrainism, romanticism, lexical borrowings.

Питання взаємовпливів української та польської мов неодноразово розглядалося в українській та польській мовознавчій науці. Якщо говорити про контакти двох мов у історичному аспекті, то більшість досліджень цього напрямку тяжіє до питань історичної лексикології, до вивчення давніх текстів, де певною мірою наявний порівняльний аспект. На особливу увагу заслуговують дослідження українізмів у польській мові в певні історичні періоди: старопольський період – С. Урбаньчик [19], ХVІ ст. Т. Мініковська [15], ХVІІ ст. Г. Риттер [16].

У питанні вивчення впливу української мови на польську мову ХІХ ст., переважають дослідження на матеріалі художньої літератури. В польському мовознавстві слід згадати праці Т. Бешти [6], М. Юрковського [11], в українській науці мовознавчо-літературний аспект неодноразово висвітлювався Р. П. Радишевським [3]. Дослідження такого плану мають велике значення, оскільки белетристичний стиль, як зазначав В. М. Русанівський [4], був завжди провідним у формуванні національної літературної мови. Проте використання іншомовних елементів у мові письменника має певну своєрідність, зумовлену стилістичними вимога-

ми. Однак, за певних історичних умов взаємозв'язки між літературними мовами можуть набувати глибшого змісту, відбувається взаємопроникнення лексики з нейтральним лексичним забарвленням, що знаходить своє відбиття в усіх функціональних стилях літературної мови.

Щодо розвитку польської літературної мови, то вже у XVIII ст. вона перебувала на такому рівні інтеграції та уніфікації, була настільки вже незалежною від діалектів, що могла надалі розвиватися, незважаючи на територіальні, а згодом і політичні перешкоди. Саме тому запозичення з української мови є особливо цінними, оскільки переймання відбувається не з офіційної, панівної мови. Українські лексеми проникали до польської мови усним (говірки, т. зв. кресовий діалект), а також писемним (мова художньої літератури) шляхом. Оскільки у XIX ст. носієм української культури в польській мові стає художня література (найбільш інтенсивно цей процес відбувається у XIX ст. у період романтизму), саме завдяки творчості письменників, які походили з етнічних українських земель, відбувається захоплення українським словом і культурою. Це був час, коли, як відзначав В. Щурат, “не появлявся на польській мові ані літературний часопис, ані альманах, де можна було б подибати як не статті або згадки про народну пісню, то її саму в перекладі, в переробці чи навіть в українському оригіналі” [цит. за 5, с. 7].

В атмосфері широких українських інтересів польської культури XIX ст. з'являються й інші чинники, що стимулюють зацікавлення польських авторів українським словом. Захоплені висловлювання про український фольклор супроводжувалися високою оцінкою польських учених, письменників і публіцистів на адресу української мови. Її наділяли високими епітетами: гомерівська, ангельська, чудова, мелодійна [5, с. 8].

Отже, доба польського романтизму (20-50 роки XIX ст.) характеризується найширшим і найінтенсивнішим використанням українських елементів у польській літературі. Саме цей період дав найбільш відомі постаті польських письменників, які у своїх творах вживали українські лексичні елементи; він також надав цій традиції такого розмаху і розвитку, що сила її інерції мала помітний вплив і на післяромантичні десятиліття літературного розвитку. Масове захоплення українською тематикою в польській літературі набуло відповідного теоретичного окреслення “українська школа”, це поняття, як відомо, увійшло в історію польської культури. Творцями цієї школи вважають вихідців з Правобережної України – А. Мальчевського (1793-1886), Б. Залеського (1802-1886), С. Гоцинського (1803-1876), Т. Падуру (1801-1872) та інших, котрі свого часу навчалися в Уманській школі базилян та Кременецькому лицей. Поети-романтики писали свої твори на основі фольклорно-етнографічних записів, правдиво відображали в оповіданнях, повістях, поемах побут, звичаї, традиції й прагнення українського населення і, таким чином,

утверджували авторитет української нації в польському середовищі. Б. Залеський та Т. Падура подекуди навіть мовою своїх творів вибирали не польську, а українську. Про значне зацікавлення Україною російських і польських письменників писав А. Міцкевич в одній із своїх лекцій про слов'янські літератури: “Україна ... стала місцем зустрічей поетів. Поети обох народів Залеський, Пушкін, Рилєєв, Гошинський зустрілися на Україні біля тих самих джерел натхнення, оспівали тих самих її героїв. Відмінний у них спосіб трактування предмета, різний вибір перспективи, але один критик слушно зауважив, що їхні поезії могли б скласти гармонійну цілість, прекрасну козацьку рапсодію” [цит. за 5, с. 4].

Матеріалом нашого дослідження послужили лексеми, зафіксовані в Словнику польської літературної мови за ред. В. Дорошевського [18]. Для етимологізації зафіксованих українізмів залучено дані з етимологічних словників польської мови за ред. Ф. Славського [17], О. Брюкнера [8], словника польської мови за ред. С. Лінде [14], так званого Варшавського словника [14].

Нашою метою є виявити українізми в польській літературній мові аналізованого періоду, з'ясувати особливості їх функціонування, розвитку та проникнення до словникового складу польської мови.

Для виділення українізмів використовуємо фонетичні критерії: повноголосся, розвиток псл. **tort, tolt** в **trat, tlat**, наявність **h**, голосні **y, a** замість носових **a, ę**, граматичні критерії: суф. **–un** тощо, а також семантичний, територіальний, часовий, лексичний критерії.

У словнику польської мови за редакцією В. Дорошевського нами виявлено п'ятдесят п'ять українських лексичних запозичень, які проникли до польської мови у ХІХ ст. Безумовно, ця кількість, на перший погляд, є незначною, однак, якщо врахувати в цей період функціонування українських лексем, запозичених у попередні епохи, то таких запозичень налічується близько 250.

Якщо поділити лексичні запозичення на тематичні групи, то найбільше фіксуємо побутової лексики: *bundz, cholodziec, matalyga, korowaj, kucja, hajdawery, merezka, hlak, koromyslo, luczyna*, флористичної та анімальної лексики: *bakalie, bakun, bodiak, chmyz, dendera, kaczan, kuszcz, chmyz, tabun, derkacz*, топографічних назв: *basztan, czahary, halawa, kolbań, lewada, step*. Поширення цієї лексики відбувалося переважно з розмовної мови. На особливу увагу заслуговують запозичення дієслівної лексики: *bajdykować, borykać się, buszować, czupurzyć się, czwanić się, haratać, holubić, kalamacić, ochajtać, spatki*. На відносно малу кількість запозичень серед дієслів вказував Л. А. Булаховський, який цитував А. Міцкевича: “Широке, порівняно до звичайного, запозичування дієслів – ознака максимальної втрати мовою її давнього національного обличчя” [1, с. 111]. Виділяємо також назви, пов'язані з культурою, зви-

чаями українського народу: *hopak, korowód, kupala, balabajka, baraban, bohomas, widun*. Фіксуємо абстрактні назви: *bezholowie, harhara*. З української мови запозичено також назви осіб, анатомічні назви: *rezun, watażka, czumak, halaburda, jolop, kacap, wataha, czerep, sustaw*.

Якщо порівняти із запозиченнями в старопольську та середньопольську добу, то відсутні переймання військової лексики, з юридичної лексики запозичено лише одну назву: *sorokowiec*.

Значну кількість запозичень становлять застарілі слова: *hajdawery, mereżka, hlak, koromysło, łuczyna, spatki*. Деякі називають реалії, які характерні лише для культури, життя та побуту українського народу, тобто їх використання в польській розмовній та писемній мові стилістично обмежене: *hopak, korowaj, kupala* та ін. Варто виділити лексеми, які функціонують у сучасній польській мові та її різновидах як власне польські слова, які у носіїв мови вже не асоціюються з українізмами: *borykać się, buszować, czupurzyć się, hulać, holubić, korowód, mereżka, tabun, wataha*.

У семантиці деяких українізмів не відбулося змін: *basztan, czahary, czumak, halawa, halaburda, jolop, kaczan, kacap, koromysło, kuszcz, mereżka, hlak* тощо. В інших лексемах спостерігається зміна семантики в порівнянні з функціонуванням цього слова в українській мові. Наприклад, у польській мові лексема *bezholowie* фіксується в XIX ст. зі значенням ‘втрата голови’ [12, с. 1, 123], у XX ст. функціонує значення ‘відсутність керівництва, безлад, хаос’ [18, с. 1, 428].

Серед аналізованих лексичних елементів виділяємо суто українську лексику, спільнослов’янську, активізовану в польській літературній мові під впливом української: *bodiak, czerep, halaburda, halawa, hopak, kolbań*, а також слова, запозичені українською зі східних та інших мов: *jolop, czumak, basztan, tabun*. Порівняно з запозиченнями у попередні століття, значно збільшилася кількість запозичень безпосередньо з української мови.

У словниковій статті В. Дорошевський подає приклади з творів польських письменників, які використовували українські лексеми. Найбільше цитат засвідчено з творів Ю. Словацького, Т. Єжа, А. Мальчевського тощо.

Наприклад, саме в період епохи романтизму лексема *step* використовується у творах письменників найінтенсивніше. Так, у творах А. Міцкевича – 58, у Ю. Словацького – в “Беньовському” – 55, у Б. Залеського – 67, якщо порівняти з українською літературою, то у творах Т. Шевченка – 128 [10, с. 53].

Отже, якщо дослідити мову творів багатьох письменників цієї епохи, то спостерігаємо активне використання українізмів. У 1949 році В. Дорошевський видав працю “Język Teodora Tomasza Jeża”, в якій проаналізував українські запозичення у творах письменника. Всього було зафіксовано сорок три іменники: *basaman, chatyna, detyna, hladysz, sierotyina* та

ін. ; сім прикметників: *blahoczestywy, siromaszny, sumny* і т. д. ; сім дієслів: *balakać, mereżyć, podużać* і т. д. ; сім невідмінюваних слів [9, с. 19-27].

Досліджуючи мову творів Б. Залеського, Т. Лер-Сплавінський робить висновок, що Б. Залеський, засновник так званої української школи в польській поезії, повною мірою використовував необхідні йому слова із лексичних фондів тих місцевостей, на тлі яких відбувалися події його творів, тобто України та інших сусідніх земель. Саме завдяки Б. Залеському та іншим поетам – вихідцям з українських земель велика кількість українізмів отримала право на громадянство в польській мові. С. Гошинський, А. Мальчевський і навіть Ю. Словацький вважали за необхідне вживати українські лексичні елементи, коли писали про боярів чи козаків: *przyholubić, wyhodować, bajdużyć, porohy, hoże molodyce, czajki, burzany, kurhany*, а також слова, запозичені за посередництвом української мови зі сходу: *ataman, czumak, hajdamaka, czambul, orda, kindzal* і т. д. [2].

Як бачимо, велику роль у запозиченні українізмів у польській літературній мові відіграла творчість Ю. Словацького. А. Болеський у своїй праці “*Słownictwo Juliusza Słowackiego*” фіксує 118 запозичень з української мови: *hreczka, molodyca, nezabudka, oczeret, podorożna, rozhovor, serdunio, sotnik, wertep* і т. ін. [7, с. 139-140]. М. Юрковський у монографії “*Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego*” [11], звертає увагу на використання у мові творів низки українських власних назв: *Bohdan, Dontec, Doroszenko, Hudyma, Kazak, Lach, Lawra, Mohiła, Sicz, Zaporozże* [11, с. 124-125]. Ю. Словацький використовує багато суфіксів, які не характерні для польської мови, що М. Юрковський пояснює впливом української мови: **-czuk** (*cyganczuk*), **-un** (*krzykun, rzezun, swistun, widun*), **-ycha** (*guślarycha, jaskolezycha*), **-enka, -enko** (*lutenska, stworzenko, wiszenka*). Часто відбувається зміна роду іменників: *błyszcz, cień, cierni, ptaszka* (ж. р.), *obrącz, chudzina* (ч. р.), *cudo, drewo* (с. р.) [11, с. 124-125]. Аналізуючи мову творів Ю. Словацького, можна зазначити, що автор найчастіше використовував лексичні запозичення з української мови. Це зумовлено походженням поета, адже він народився у м. Кременець, а також тематикою творів.

На нашу думку, мова творів письменників – представників української школи А. Мальчевського, Б. Залеського, С. Гошинського, М. Чайковського, М. Грабовського потребує й надалі окремого вивчення, адже навіть поверхове дослідження творчості М. Чайковського дає підстави для твердження, що в його творах фіксується чимало не тільки лексичних українізмів, але й граматичних [13, с. 51].

Таким чином, у польській літературній мові XIX ст. відображений вплив української мови у двох її функціональних різновидах розмовно-му і літературному. З розмовної мови запозичено: *cholodziec, tamalyga*,

korowaj, kucja, hajdawery, mereżka, hlak, koromysło. Взаємопроникненню двох мов сприяли тісні господарські зв'язки, а також перебування протягом тривалого часу в межах однієї держави.

Отже, українські лексичні елементи мали вплив на формування лексичного складу польської літературної мови ХІХ ст. Особливу роль відіграло використання українських елементів письменниками-романтиками. Деякі з цих слів назавжди ввійшли до складу польської мови, інші зникли разом з епохою, що їх витворила. Але вплив “окраїнних” романтиків назавжди залишив у польській літературній мові вагомий лексичний слід, який у поєднанні з більш ранніми українськими запозиченнями, став одним із вагомих складових елементів польської мови. Він надавав мові, особливо в ранній період розвитку романтичної поезії, екзотичну своєрідність, яка значно впливала на розвинуту уяву читача того часу, що також сприяло остаточній перемозі нового літературного напрямку. Ця поетична мова перших романтиків на чолі з А. Міцкевичем, розвивалася швидко й бурхливо і протягом короткого часу у творі “Пан Тадеуш”, а особливо в блискучих у стильовому відношенні творах Ю. Словацького, досягла найвишого в історії польської мови ступеня майстерності і блиску.

Література:

1. Булаховский Л. А. Нариси з загального мовознавства. – Київ : Радянська школа, 1955. – 247 с.
2. Лер-Сплавинский Т. Польский язык. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1954. – 356 с.
3. Радишевський Р. П. Юліуш Словацький. Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1985. – 205 с.
4. Русанівський В. М. Польська ділова мова ХVІ-ХVІІ ст. як джерело вивчення її історії взаємин з українською // Славистичний збірник. – Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1963. – С. 86-96.
5. Українською музою натхненні // За ред. М. П. Бажана. – Київ : Радянський письменник, 1971. – 303 с.
6. Beszta T. Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – 1971. – XVII. – S. 199-241.
7. Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849). – Łódź, 1956. – 246 s. [112, 139-140].
8. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1970. – 805 s.
9. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Milkowskiego). – Warszawa, 1949. – 417 s.
10. Jurkowski M. Step ukraiński w języku polskim // Annales. – 1996 – 1997. – T. 14-15. – S. 49-56.

11. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego. : Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław: PAN, 1974. – S. 105-135.
12. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. – Warszawa, 1900-1927. – T. I-VIII.
13. Kurzowa Z. O mowie polaków na kresach wschodnich. – Kraków, 1993. – 62 s.
14. Linde S. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1954-1860. – T. I-VI.
15. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. – Warszawa, Poznań, Toruń: PWN, 1980. – 172 s.
16. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku. – Łódź, 1992. – 172 s.
17. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: PWN, 1952-2000. – T. I-VIII.
18. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958-1969. – T. I-XI.
19. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego // *Studia linguistica in honorem Taddeai Lehr-Splawiński*. – Warszawa: PWN, 1963. – S. 437-445.